

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИДА ТАБИАТГА БЎЛГАН ҚИЗИҚИШНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ШАКЛ, МЕТОД ВА ВОСИТАЛАРИ

DOI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2021.26.34.025>

Намазова Ситора Шухратовна

БухДУ 1- босқич магистри

***Аннотация.** Мазкур мақолада бошланғич синф ўқувчиларида табиатга бўлган қизиқишни шакллантиришнинг шакл, метод ва воситалари амалий тажрибалар ёрдамида атрофлича ёритиб берилган. Шунингдек, мақолада бошланғич синф ўқувчилари дарслик ёки турли манбалар орқали табиий объектлар, табиат жисмлари, чунончи, турли тошлар, фойдали қазилмалар, ўсимликлар ва ҳайвонлар ҳақидаги маълумотларни ўзлаштириб олиш имкониятлари мавжудлиги юзасидан илмий назарий маълумотлар келтириб ўтилган.*

***Калит сўзлар:** бошланғич синф ўқувчилари, табиат, қизиқиш, шакл, метод, восита, амалий тажриба, табиий объектлар, табиат жисмлари, турли тошлар, фойдали қазилмалар, ўсимликлар ва ҳайвонлар, ноанъанавий шароит.*

Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида»ги Қонуни», Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 29 апрелдаги “Ўзбекистон Республикаси халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5712-сон Фармонларида “ўқувчиларни умуминсоний кадриятлар, юксак маънавият, инсонпарварлик руҳида тарбиялаш, уларнинг қалби ва онгига мустақиллик ғояларини янада чуқур сингдириш, миллий менталитетга ёт ғояларга қарши иммунитетни мустаҳкамлаш” устувор вазифа сифатида кўрсатиб ўтилган. [1;2;]

Ўқувчиларни умуминсоний кадриятлар, юксак маънавият, инсонпарварлик руҳида тарбиялашда бошланғич синф ўқувчиларида табиатга бўлган қизиқишни шакллантириш муҳим педагогик аҳамият касб этади. Бунинг учун бошланғич синф ўқувчиларининг табиат бағрида бўлишлари уларда табиий ҳодисалар ҳамда объектларнинг моҳиятини ўрганишга бўлган қизиқишни юзага келтирибгина қолмай, шу билан бирга мавжуд қизиқишнинг барқарорлашувини таъминлаш, уни мустаҳкамлашга имкон беради. Ўқувчилар табиат кўйида бўлган чоғларида табиий ҳодисаларнинг моҳияти, уларнинг рўй бериш сабаблари, умумий жараёни, ўзига хос жиҳатлари тўғрисида жиддийроқ фикр юритишга ҳаракат қиладилар. Бошланғич синф ўқувчилари

дарслик ёки турли манбалар орқали табиий объектлар, табиат жисмлари, чунончи, турли тошлар, фойдали қазилмалар, ўсимликлар ва ҳайвонлар ҳақидаги маълумотларни ўзлаштириб, маълум тушунчаларга эга бўладилар. Бироқ уларнинг қайд этилган маълумотлар билан табиий шароитларда танишишлари ҳосил бўлган тушунчаларнинг янада мустақкам бўлишига олиб келади. Бинобарин, табиат ва унинг асослари тўғрисидаги билимларни табиий шароитларда ўрганиш ва идрок этишнинг энг самарали омили ҳисобланади. [4;]

Бошланғич синф ўқувчиси жисм ёки ҳодисани табиий шароитларда кузатар экан, уларнинг алоҳида объект сифатида эмас, балки бир бутун экотизимнинг муҳим бўлаги сифатида қабул қиладилар, улар ўртасидаги ўзаро боғлиқлик ва алоқадорликни англашга интиладилар. Бунинг натижасида ўқувчилар эътиборига ҳавола этилаётган алоҳида объектнинг ўзигагина хос бўлган томонларини ажрата оладилар, уларнинг ўзаро таъсир хусусиятига эга предметлар билан таққослаш, умумий жиҳатларни гуруҳлаш асосида ўзларини қизиқтираётган саволларга жавоб топиб, «мантқий» хулосаларни чиқарадилар. Шу сабабли тажриба-синов ишларини олиб бориш жараёнида «Табиий фанлар» бўйича аксарият мавзуларни ўрганишда дарсларнинг табиий шароитларда ташкил этилишига жиддий эътибор қаратилди. Бу ўринда куйидаги ҳолатлар инобатга олинди:

1. Маҳаллий табиий шароитни белгиланган мавзулар асосида “ноанъанавий шакл” (масалан, экскурсия шакли)да ўрганиш имкониятини аниқлаш.

2. Ҳар бир мавзунинг моҳиятига кўра ўқувчилар томонидан уларнинг пухта ўзлаштирилишига имкон берувчи аниқ табиий объект (шароит)ни аввалдан белгилаб олиш.

3. Муайян мавзулар бўйича дарсларни табиий шароитларда ташкил этилиши режалаштирилаётганлиги хусусида ўқув муассасаси раҳбариятини аввалдан огоҳ этиш.

4. Дарсларни ноанъанавий шароитларда уюштирилишининг ўрта таълим мактабларининг умумий ўқув режаси ва жадвалига салбий таъсир этмаслигининг чора-тадбирларини белгилаш.

5. Табиий шароитларда ташкил этилувчи дарсларнинг аниқ мақсадини белгилаш ҳамда уларнинг муайян лойиҳа асосида амалга оширилишига эришиш.

6. Дарсларни табиий шароитларда ташкил этишдан олдин ўқувчиларни хавфсизлик қоидалари билан таништириш, машғулотлар жараёнида уларнинг мазкур қоидалар ҳамда белгиланган тартибга қатъий амал қилишларини таъминлаш. [5;]

Табиат ва унинг асослари ҳақидаги дарсларнинг ноанъанавий

шакл, метод ва воситалар ёрдамида ташкил этилишида бошланғич синф ўқитувчиларининг чуқур мутахассислик билимлари, шунингдек, юксак касбий маҳоратга эга эканликлари муҳим аҳамият касб этади. Бироқ, бошланғич синфларда фаолият олиб бораётган ўқитувчиларнинг иш тажрибаларини ўрганиш натижасида маълум бўлдики, уларнинг аксарияти топономик номлари билан яқиндан таниш эмасликлари маълум бўлди.

Шунингдек, бошланғич синф ўқитувчилари ўртасида дарсларнинг табиий шароитларда ва ноанъанавий шаклларда ташкил этилишининг аҳамиятини ёритувчи маъруза, семинар ва амалий тренинглار ўтказилди. Хусусан:

1. “Бошланғич синф ўқувчиларида табиатга бўлган қизиқишни шакллантиришнинг ўзига хос хусусиятлари” – маъруза.

2. “Табиат – бошланғич синф ўқувчиларига табиий билимларни бериш воситаси сифатида” – амалий тренинг.

3. “Кузатиш – бошланғич синфларда табиатни ўрганишнинг етакчи усули” – маъруза.

4. “Экскурсиялар ва уларнинг таълимий аҳамияти” – маъруза.

5. “Табиий шароитларда дарсларни ташкил этишнинг муҳим шартлари” – семинар.

Бу машғулотларни ўтказишда ўқитувчиларга ноанъанавий дарсларда фойдаланишлари мумкин бўлган эсталик, методик тавсиянома ва ўзида ўқув топшириқларини акс эттирувчи карточкалар топширилди.

Тадқиқотни олиб бориш чоғида Бухоро шаҳрида жойлашган ва тажриба-синовилари учун объект сифатида белгиланган мактабларнинг бошланғич синф ўқувчиларида табиатга бўлган қизиқишни юзага келтириш мақсадида хиёбонларга экскурсиялар уюштирилди.

Айни ўринда 2-синф ўқувчилари иштирокида уюштирилган экскурсия жараёни ёритилади.

Экскурсияни ташкил этишдан кўзланган мақсад – хиёбонларда яшовчи кушлар ва уларнинг ҳаёт тарзини ўрганишдан иборат этиб белгиланди.

Хиёбонга боришда ўқувчиларнинг эътибори чуғурчуқ уяси олдида уймалашаётган чумчуқларга қаратилди ва уларга шундай савол берилди: “қани, ким айтади, чумчуқ қандай сайрайди?”. Ўқувчилар жўр бўлишиб, шундай жавоб қайтаришди: “Чумчуқлар сайрамайди. Улар чирқиллайди”. Берилган жавобнинг маъносидан англанадики, ўқувчилар чумчуқлар ва уларнинг одатларини яхши билдилар. Кутилмаганда чуғурчуқ ўз уясига қайтди. Ўқувчиларнинг диққати ана шунга қаратилди ва воқеанинг кейинги ривожланиши кузатилди. Чуғурчуқ безовталана бошлади. Унинг безовталигининг сабаби ўқувчилардан

сўралди. Улар бунинг сабабини турлича изоҳладилар. Яъни, уларнинг бир гуруҳи “чумчуқлар ини олдида юришганидан безовталанапти” деб жавоб қайтарган бўлсалар, иккинчи бир гуруҳ ўқувчилари эса “чумчуқлар инини тортиб олишларидан кўрқаяпти, шунинг учун безовта” деган фикрни билдирдилар. Ҳодисанинг ўқувчилар томонидан турли таҳлил этилиши уларнинг чумчуқлар ва чуғурчуқларнинг хатти-ҳаракатларининг моҳиятини тўла англамасликларини кўрсатди. Бироқ ҳар икки гуруҳ ўқувчилари ҳам “чуғурчуқни яқинлашаётган хавф безовта қилаётганлигини” айтмадилар. [5;]

Инсонлар каби қушлар ҳам ўз “масканлари” – инларини четки таҳдидлардан муҳофаза қилишга ҳаракат қиладилар. Шу сабабли ҳар қандай жонли мавжудотнинг инларига яқинлашиши хавфли вазият юзага келганлигини англатади.

Айни ўринда ўқувчиларга чуғурчуқлар тўғрисидаги қуйидаги маълумотлар берилди: чуғурчуқлар ўлкамизга эрта баҳорда, март ойининг охирларида учиб келадилар ва ўзларининг ўтган йилги инларини топишга уринадилар. Бироқ инларнинг аксарияти чумчуқлар томонидан эгаллаб олинган бўлади. Чуғурчуқлар саботли бўлишади, улар чумчуқлар билан “кураша олишади”. Чумчуқдан бир ярим баравар катта бўлган чуғурчуқ кучли бўлиб, чумчуқ устидан “ғолиб” кела олади. Улар уяларини жуда пишиқ қилиб қуришга алоҳида эътибор берадилар ҳамда уларни ердан 8-10 метр баландликда тиклайдилар.

Ўқувчилар атрофни диққат билан кузатар эканлар, уларнинг эътиборини чиройли митти қуш ўзига тортди. Қушнинг рангли патлари ўқувчиларда завқ уйғотди. Улар қушчанинг хатти-ҳаракатларини бироз кузатиб турдилар-да, сўнгра йўлда давом этмокчи бўлишди.

Бу ҳолат 2-синф ўқувчиларнинг диққати беқарор эканлигидан далолат беради.

Ўқувчиларнинг читтак тўғрисида батафсилроқ маълумотларга эга бўлишларини таъминлаш учун улар қуйидаги саволлар берилди:

1. Читтак дарахтда қандай ўтирибди?
2. Читтак қандай ҳаракатларни қиляпти?
3. У секин ҳаракат қиляптими ёки тез?
4. Читтак қандай рангда?
5. Читтак чумчуқ ва чуғурчуқдан қандай фарқланар экан?

Саволларга жавоб қайтаришар экан, ўқувчиларнинг ўзлари ҳам саволларни бера бошладилар:

1. Читтаклар қишни қаерда ўтказадилар?
2. Улар нималар билан озиқланадилар?
3. Читтакларнинг барчаси ҳам шундай кичкина бўладими?
4. Читтаклар инларини қандай қуришади?

5. Читтакнинг тухуми қандай катталиқда бўлади ва ҳоказо.

Ўқувчилар читтакнинг хатти-ҳаракатларини кузатар эканлар, унинг дарахтларнинг пўсти остидан қурт-қумурсқаларни олиб еяётганлигини кўрдилар. Бу ўринда ўқувчиларга қуйидаги маълумотлар берилди: читтакларнинг тумшуғи калта, орқаси кулранг, қорни ва кўкраги оқ бўлади. Кўкрагида, яна шунингдек, узунасига кетган қора йўли бўлади. Бошининг усти, томоғи қора, лунжлари оқ. Читтаклар ёз давомида икки марта қўпаядилар. Улар тиним билмайдиган қуш ҳисобланади. Республика ҳудудида оқ читтак, сариқ томоқ читтак, калта читтак, шунингдек, ваҳмақуш (бундай деб номланишига сабаб – бу қушлар ўз уяларини дарахт новдаларига осилтириб қурадилар) ва бошқа турлари яшайди. Улар ўтроқ ҳаёт кечирадилар, ҳашоратлар, уларнинг личинкалари, капалак тухумлари билан озикланадилар. Қуз ва қиш ойларида турли меваларнинг уруғларини териб ейдилар. Читтаклар дарахтларни турли зарарли ҳашоратлардан тозалашлари сабабли фойдали қушлар саналадилар. Улар бир кунда ўз оғирлигидан кўп зарарли ҳашоратларни истеъмол қиладилар. Читтаклар ўлкамизда қишлаб қоладилар, аммо бу вақтда уларнинг озик-овқат топишлари қийинлашади. Шунинг учун қишда уларга донхўрак ва инлар яшаш мақсадга мувофиқдир. [6;]

Хиёбонда ранги қора бўлган қарғалар ҳам учради. Улар емиш қидирар, бир-бирларини тортқилашар, думларини кериб, қанотларини сикитиб, тебранардилар. Болалардан уларнинг хатти-ҳаракатлари ва овозларига эътибор беришлари сўралди. Кузатиш чоғида ўқувчиларга “+арғалар қандай қичқирар эканлар?” деган савол берилди. Улар олақарға ва қора қарғаларнинг қандай қичқиришларини намоёниш этиб беришга уриндилар.

Шу ўринда ўқувчиларга қуйидаги маълумотлар берилди: қарғаларнинг узунлиги 48 сантиметр (ушбу ўлчамни ўқувчилар яхши тушуна олишлари учун ҳар бири 20 сантиметрли бўлган иккита ўқувчилар чизғичи бир-бирига туташтирилиб кўрсатилди) атрофида бўлади. Уларнинг туси, чунончи, панжа ва тумшуғи қоп-қора. Улар деярли овқат танламайдилар: турли мевалар, уруғ ва донларни, шунингдек, паррандаларнинг тухумларини, ҳашоратларнинг гўштларини ҳам истеъмол қиладилар. +арғалар уяларини 9 метрдан кам бўлмаган баландликдаги дарахтларга қурадилар ва эрта баҳорда бола очадилар. [5;6;]

Экскурсия чоғида ўқувчилар ҳар бир кузатилган қушлар тўғрисидаги қарашларини тенгдошлари билан ўзаро ўртоқлашдилар. +айси қушнинг хатти-ҳаракатлари ғайритабiiй, қайси бири чиройли ёки ҳаракатчан эканлиги борасида ўзаро баҳслашдилар. Уларнинг фикр-

мулоҳазаларидан шундай хулосалар шаклланди:

Ҳар бир куш ўзига хос кўринишга эга.

Айрим кушларнинг ранги чиройли бўлиб, болаларда завқни уйғотади.

Кушларнинг хатти-ҳаракатлари уларнинг ҳаёт тарзлари ҳақида маълумот беради.

Кушларнинг деярли барчаси дов-дарахтларнинг таналаридаги зарарли курт-кумурсқаларни, ҳашоратлар ҳамда уларнинг личинкалари билан озиқланадилар ва бу ҳаракатлари билан қишлоқ хўжалигига катта фойда келтирадилар.

Ўлкамизда қишлаб қоладиган кушлар инсонларнинг ғамхўрлигига муҳтож бўладилар. Шунинг учун қишда дарахтларга инлар қуриш зарур. Бу жараёнда болалар фаол иштирок этишлари керак.

Экскурсия вақтида ўқувчилар қуйидаги топшириқларни бажардилар:

а) кушларни кузатиш;

б) уларнинг ташқи кўринишларига хос бўлган белгиларни аниқлаш;

в) кузатилаётган кушларнинг хатти-ҳаракатларини ўрганиш;

г) уларнинг номларини аниқлаш;

д) кузатилаётган кушларнинг яшаш жойлари тўғрисида маълумотларни тўплаш.

Экскурсиядан сўнг ўқувчилар томонидан ўзлаштирилган маълумотларни мустақамлаш мақсадида қуйидаги қўшимча топшириқлар бажарилди:

Ўқувчилар кушлар ва уларнинг ҳаётини ёритувчи расмларни чиздилар.

Кушларнинг инларини тартибга келтирдилар, янги инлар ҳамда донхўрақларни ясадилар.

Фикр-мулоҳазаларини кузатиш дафтарига қайд этдилар.

Бевосита табиат қўйнида ташкил этилган машғулотлардан яна бири сув ҳавзаси бўйича уюштирилган экскурсия бўлди.

Машғулот мавзуси: «Сув ҳавзалари атрофидаги табиат».

Кузатиш мақсади: ўқувчиларга бақаларнинг ривожланиши тўғрисидаги маълумотларни бериш.

Кузатиш жараёнида амалга оширилган вазифалар:

Ўқувчиларни сув ҳавзалари ва уларнинг атрофида ўсувчи ўсимликлар билан яқиндан таништириш.

Ўқувчиларга сув ҳавзаларида яшовчи жониворлар тўғрисида маълумотлар бериш.

Ўқувчиларнинг бақаларнинг ривожланиши тўғрисидаги назарий маълумотларга эга бўлишлари учун зарур шароитни яратиш.

Ўқувчилар томонидан кузатиш натижаларининг «Кузатишлар

кундалиги»га қайд этиб борилишини назорат қилиш.

Кузатиш жараёнида қўлланилган методлар: оғзаки ҳикоя қилиш, тушунтириш, савол-жавоб, амалий тажриба, муаммоли вазиятларни яратиш. [3;]

Ўқувчиларга бақанинг ривожланишини кузатиш якунида ўзгаришларни кузатиш дафтарига қайд этиш топшириғи берилди. Топшириқни бажариш учун қуйидаги жадвал тавсия этилди:

№	Кузатилган жонивор	Бажарилган ишлар	Рўй берган ўзгаришлар	Сана
1.				
2.				

Кузатиш якунида ўқувчилар уларнинг эътиборларига ҳавола этилган жадвал асосида «Кузатишлар кундалиги»га қуйидагиларни қайд этдилар:

№	Кузатилган предмет (жонивор)	Бажарилган ишлар	Кўзга ташланган ўзгаришлар	Сана
1.	Кўл бақаси	Шиша идишга увилдириғ солинди, сув қуйилди, идиш иссиқ жойга қўйилди	Қора рангли кичкина тухумлар	28 март
		Идишга тоза илиқ сув қуйилди	Увилдириғда ўзгаришлар сезилди	3 апрел
		Идишга озуқа сув ўтлари солинди	Увилдириғда қора рангли, текис думли личинкалар пайдо бўлди	8 апрел
		Идишга илиқ ариқ суви қуйилди	Личинкада оёқлар пайдо бўлди	19 апрел
		Идишга кичик гўшт бўлаклари солинди	Олдинги оёқлар пайдо бўлди	28 апрел
		Идишга озуқа (чувалчанг, пиёз солинди)	Личинка бақача айланди	17 май
		Идишга балиқ бўлаклари солинди	Қиска дум бутунлай йўқолди	24 май

Табиатни кузатиш асосида ташкил этилган яна бир машғулот «Боғ» мавзуси бўйича бўлди.

Машғулот мавзуси: «Боғ».

Кузатиш мақсади: қушлар ва уларнинг ҳаёт тарзи тўғрисида маълумотлар бериш асосида ўқувчиларда уларга масъулиятли

ёндошувни қарор топтириш.

Кузатиш жараёнида амалга оширилган вазифалар:

1. Ўқувчиларни кўргазмали метод ёрдамида қушлар ва уларнинг ҳаёт тарзи билан яқиндан таништириш.

2. Ўқувчиларга қушлар тўғрисидаги назарий маълумотларни бериш.

3. Ўқувчиларда қушларга хос бўлган муҳим белгиларни англай олиш лаёқатини шакллантириш.

4. Ўқувчиларнинг кўзга ташланувчи белгилар асосида қушларни бир-биридан фарқлай олишларига эришиш.

Ўқувчилар томонидан кузатилган қушлар тўғрисидаги маълумотларнинг «Кузатишлар кундалиги»га қайд этиб борилишини таъминлаш.

Кузатиш чоғда қўлланилган методлар: оғзаки ҳикоя қилиш, тушунтириш, савол-жавоб, кўргазмали намоёниш этиш, муаммоли вазиятларни яратиш.

Кузатиш вақтида фойдаланилган воситалар: табиий воситалар – боғ ва дала, қушларнинг инлари, қушлар, қушларнинг суратлари, қушлар ҳақида батафсил маълумот берувчи энциклопедия, ўқитувчи нутқи.

Ўқувчилар томонидан ўзлаштирилган асосий тушунча ҳамда назарий билимлар:

1) қушлар (сув ҳавзаларида яшовчи қушлар, дашт қушлари, ўрмон қушлари, йиртқич қушлар, паррандалар);

2) қушларнинг яшаш тарзи;

3) қушларнинг ривожланиши ва кўпайиши;

4) қушларнинг озикланиши;

5) қушларнинг мавсумий ўзгаришларга мослашиши;

6) қушларнинг аҳамияти.

Хулоса қилиб айтганда бошланғич синфларда ташкил этилаётган таълим самарадорлиги ўқувчиларнинг ўқув фанлари, жумладан, табиатшуносликнинг бошланғич асосларини пухта ўзлаштириш билан белгиланади. Узлуксиз таълим тизимининг бу босқичида ўқувчиларга табиат ва унинг асослари ҳақидаги билимларнинг муайян тизим асосида берилиши, ўқув фаолиятининг ўқувчилар фаоллиги, мустақиллигига асосланиши уларда табиатни билишга бўлган қизиқишни шакллантиради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни // Халқ сўзи газетаси, 2020 йил 24-сентябр

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 29 апрелдаги «Ўзбекистон Республикаси халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида»ги ПФ-5712-сон Фармони Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси (www.lex.uz).

uz), 2019 йил 29 апрель

3. Абдуқодиров А.А., Пардаев А.Х. Таълим жараёнини технологиялаштириш назарияси ва методологияси. -Т.: “Фан ва технология”, 2012 йил, -104 б.

4. Б.Зиямухамедов. Педагогика / Б. Зиямухамедов. - Тошкент : «TAMADDUN» нашриети, 2014. — 256 б.

5. Раҳимқулова М. Бошланғич синф ўқувчиларини дарсдан ташқари машғулотларда экологик қадриятлар асосида тарбиялаш. НДА, Т, 2000, 21-бет

6. Остонов А. Табиатга саёхатлар ўтказиш. // “Бошланғич таълим”, 1993, 2-сон, 57-58 бетлар